

Śląsk gotowy na transformację!

Barometr Sprawiedliwej Transformacji 2024

dr Justyna Orłowska
Alicja Piekarz

Marzec 2024

Śląsk gotowy na transformację! Barometr Sprawiedliwej Transformacji 2024

**dr Justyna Orłowska
Alicja Piekarz**

Marzec 2024

Badanie zostało przeprowadzone dzięki finansowaniu i wsparciu europejskiego oddziału organizacji pozarządowej The Climate Reality Project założonej przez Al'a Gore'a, byłego wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych i laureata Pokojowej Nagrody Nobla. Misją organizacji jest szerzenie wiedzy o kryzysie klimatycznym i rozwiązaniach ograniczających jego postęp i negatywne konsekwencje. Organizacja zrzesza globalnie ponad 50 tysięcy osób aktywnie działających na rzecz klimatu, w tym blisko 4 tysiące w samej Europie.

www.climaterealityeurope.org

Spis treści

Przedmowa	3
Wstęp	4
Dekalog Sprawiedliwej Transformacji	5
Słowniczek	6
1. Województwo śląskie – status na rok 2024	8
2. Przegląd podobnych badań	11
3. Kogo i jak badaliśmy – metodologia	14
3.1 Ankieta	14
3.2 Wywiady indywidualne	14
4. Mieszkańcy o przyszłości województwa śląskiego	16
4.1 Województwo śląskie oczami mieszkańców	16
4.2 Jakiego województwa śląskiego nie chcą mieszkańcy?	17
4.3 Jakiego województwa śląskiego chcą jego mieszkańcy?	19
4.4 Stosunek do sprawiedliwej transformacji	20
5. Podsumowanie i rekomendacje	24
Bibliografia	26

Przedmowa

Od lat dużo mówimy o sprawiedliwej transformacji, czyli procesie zmiany gospodarki Górnego Śląska, który nie pozostawi nikogo w tyle. Nie chcemy, żeby nasz region umierał powoli, będąc na zawsze opartym o gospodarkę zbudowaną na węglu, ani żeby nie umarł nagle podczas zielonej rewolucji. Potrzebujemy procesu zmiany, zaplanowanego, przemyślanego i sprawiedliwego dla wszystkich grup: pracowników, pracodawców, samorządów, mieszkańców i innych.

Dlatego wraz z The Climate Reality Project oraz przyjaciółmi z BoMiasto postanowiliśmy zbadać sytuację i zrozumienie terminu „sprawiedliwa transformacja”. Czy jest on akceptowalny? Czy idąca za nim idea jest popierana? Nie oczekiwaliśmy pochwał, a raczej szczerzej niewygodnej prawdy.

Mam nadzieję, że zainteresuje Was ta publikacja.

Patryk Białas
Ekspert BoMiasto

Wstęp

W województwie śląskim wydobywa się zdecydowaną większość polskiego węgla. Również w świadomości Polaków i osób z zagranicy jest ono kojarzone przede wszystkim jako region kopalniany. Tym samym, województwo śląskie jest widziane jako to, którego w największym stopniu dotyczy sprawiedliwa transformacja¹ – proces, który – z jednej strony wiąże się z szansami rozwojowymi dla regionu i związanymi z dążeniem Polski do neutralności klimatycznej, z drugiej – z trudnościami restrukturyzacyjnymi i obawą przed ich kosztami społecznymi.

Jednocześnie, niewiele wiadomo na temat postrzegania sprawiedliwej transformacji przez samych zainteresowanych – górników, ich rodzin, osób związanych z przemysłem elektroenergetycznym, a także – większości mieszkańców województwa śląskiego, których byt nie zależy bezpośrednio od tej gałęzi przemysłu.

Dlatego powstał pomysł na przeprowadzenie Barometru Sprawiedliwej Transformacji. Jest to kombinacja narzędzi socjologicznych, która pozwala sprawdzić opinie na temat tego procesu w danym miejscu – w tym przypadku w województwie śląskim. Mamy plan i nadzieję, powtarzać Barometr cyklicznie w województwie śląskim, a także przeprowadzać go w innym polskich województwach. Zapewni to stałe monitorowanie postaw wobec długofalowego procesu sprawiedliwej transformacji. Akceptacja społeczna tego dziejowego wyzwania jest niezwykle ważna dla jego legitymizacji i powodzenia.

Przeprowadzone badania pokazują, w jaki sposób mieszkańcy widzą teraźniejszość i przyszłość swojego regionu. Czy widzą je bez kopalni i węgla kamiennego? Czy sprawiedliwa transformacja godzi w ich poczucie tożsamości? Czy czują się zaangażowani w proces zmiany, dopuszczeni do głosu? Między innymi na te pytania szukaliśmy odpowiedzi. Okazuje się, że główne przeszkody dla sprawiedliwej transformacji leżą nie tam, gdzie zwykło się ich dopatrywać. Wbrew obiegowym opiniom ludzie związani z przemysłem wydobywczym czy mieszkańcy nie sprzeciwiają się w jednoznaczny sposób wygaszaniu kopalni. Domagają się natomiast długofalowych strategii i przemyślanych działań władz. Wielu z nich widzi transformację jako szansę dla regionu, szczególnie, że do wykorzystania są znaczne środki unijne.

Zapraszamy do lektury!

Autorki

¹ Sprawiedliwą transformację definiujemy jako proces zmiany gospodarki z opartej na paliwach kopalnych na opartą na tzw. czystej energii (znacząco mniej inwazyjnej dla ludzi i środowiska), uwzględniający dobro osób, na które może wpłynąć ta zmiana.

Dekalog Sprawiedliwej Transformacji

Najważniejsze wnioski z badania przedstawiające wskazówki od mieszkańców województwa śląskiego dotyczące tego, w jaki sposób powinien być przeprowadzony proces sprawiedliwej transformacji.

1. Potrzeba więcej informacji, czym jest sprawiedliwa transformacja
2. Potrzeba zapewnienia, że transformacja jest dokładnie przemyślana i zaplanowana
3. Potrzeba zapewnienia czystego powietrza, zieleni, nieskażonej wody i gleby
4. Potrzeba stabilnych cen energii
5. Potrzeba zapewnienia stabilnego zatrudnienia
6. Potrzeba zapewnienia mieszkańcom województwa śląskiego możliwości decydowania o swoim otoczeniu i brania udział w budowaniu jego przyszłości
7. Potrzeba brania pod uwagę głosu górników przy tworzeniu planów restrukturyzacji kopalni
8. Potrzeba dopasowania rozwiązań do potrzeb różnych grup zawodowych, czy wiekowych
9. Potrzeba dostrzeżenia, że węgiel i kopalnie zawsze będą ważnym elementem śląskiego dziedzictwa
10. Potrzeba podkreślenia, że Śląsk jest wielobarwny: nie samym węglem stoi

Słowniczek

Bezpieczeństwo energetyczne – pewność dostaw energii po akceptowalnej cenie przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska (def. własna).

Gorol – obcy, przyjezdny, Polak/Polka spoza (Górnego) Śląska, ale też “lokalnie” obcy, nie uznawany jako swój np. dla ludzi z Katowic – mieszkańcy z Sosnowca.¹

Hanys – rdzenny mieszkaniec Górnego Śląska (d. części niemieckiej), autochton, nie mówi się tak na osoby przyjezdne, które przyjęły śląskie zwyczaje i kulturę.²

Język śląski – mieszanka języków polskiego, niemieckiego, czeskiego, element tożsamości kulturowej regionu śląskiego, kojarzony przede wszystkim z rdzennymi mieszkańcami Górnego Śląska. Obecnie w Polsce posługuje się nim 458 tys. osób.³

Krojczok – “nie w pełni” Ślązak, którego bliski przodek (np. dziadek) pochodzi spoza Śląska, pół-Ślązak.

Neutralność klimatyczna – pojęcie określające równowagę (zerowy bilans) między emitowanymi gazami cieplarnianymi, a ich składowaniem lub pochłanianiem przez zbiorniki wodne, lasy czy gleby. Osiągnięcie neutralności klimatycznej to jedno z największych wyzwań związanych z ochroną klimatu.⁴ Neutralność klimatyczna powinna być osiągnięta najpóźniej do 2050 roku, aby zachować założenia Porozumienia Paryskiego. Chodzi o utrzymanie wzrostu średniej temperatury na ziemi do maksymalnie 2 stopni Celsjusza (a najlepiej, żeby nie przekroczyło to 1,5 stopnia) w stosunku do temperatury przed rewolucją przemysłową. Europa planuje być pierwszym kontynentem, który stanie się neutralnym klimatycznie.⁵

Sprawiedliwa transformacja – proces zmiany gospodarki z opartej na węglu na opartą na tzw. czystej energii (mniej inwazyjnej dla ludzi i środowiska), uwzględniający dobro osób, na które może wpłynąć ta zmiana (def. własna).

Śląsk – dla każdego znaczy trochę coś innego...

Historycznie jest to obszar położony na terenie trzech państw: Polski, Czech i Niemiec. Od ok. sześciu wieków ukonstytuował się podział na Dolny Śląsk i Górny Śląsk. Jako stolica Śląska historycznie występował Wrocław.⁶

Śląsk w rozumieniu transformacji energetycznej to skupisko wydobycia, region wydobycia jako region węglowy.

Kulturowo to region posiadający swoją tożsamość, historię, zwyczaje i język śląski.

1 j.w.

2 Definicja własna na podstawie rozmów z badanymi

3 Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021, GUS

4 Hasło: neutralność klimatyczna, Neutralność klimatyczna. Czy to możliwe? – Edukacja Ekologiczna, Portal Gov.pl, 2022, [dostęp: 6.03.2024]

5 Hasło: neutralność klimatyczna, Materiał pomocniczy Neutralność klimatyczna, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [dostęp: 6.03.2024]

6 Definicja własna na podstawie rozmów z mieszkańcami województwa śląskiego

Województwo śląskie – jednostka administracyjna, której mieszkańcy stali się podmiotem tego badania

Zagłębie – osobny od Śląska region, mający własną historię, kulturę, tradycję, a nawet kuchnię (zupa zalewajka), nazwa w potocznym i dość wąskim ujęciu dotyczy Zagłębia Dąbrowskiego (w tym takich miast jak Sosnowiec, Będzin, Dąbrowa Górnicza) w przeciwieństwie do Górnego Śląska.⁷

Zielona gospodarka – opisywana jako niskoemisyjna, zasobooszczędna i sprzyjająca włączeniu społecznemu. Rozwój (wzrost zatrudnienia, uzyskiwanych dochodów) jest wspierany przez inwestycje w takie działania, które pozwalają na zmniejszenie emisji dwutlenku węgla i zanieczyszczeń, zwiększenie efektywności – energetycznej i wykorzystywania zasobów oraz zapobieganie utracie różnorodności biologicznej.⁸

7 Definicja własna na podstawie rozmów z mieszkańcami województwa śląskiego

8 Hasło: zielona gospodarka, Green economy, UNEP [dostęp: 17.03.2024]

1. Województwo śląskie – status na rok 2024

Sprawiedliwa transformacja zakłada przejście z gospodarki opartej na paliwach kopalnych na neutralną dla środowiska i klimatu z uwzględnieniem potrzeb społecznych wynikających z tej zmiany. Wygaszanie kopalni węgla będzie wiązało się z koniecznością znalezienia nowego zatrudnienia przez osoby, które utrzymywały się z pracy w tych zakładach. O jak licznej grupie mowa? Czy rynek pracy będzie w stanie ją przyjąć?

Przyjrzyjmy się bliżej danym. Według danych GUS (styczeń 2024) w województwie śląskim żyje 4,3331 mln ludzi (stan na 30.06 2023)¹. Przeciętne wynagrodzenie brutto wynosi 7714,39 zł – w 2021 r. w sektorze górnictwo i wydobywanie wynosiło 8983,52.² Natomiast stopa bezrobocia utrzymuje się na poziomie 3,6% (dane dot. sektora przedsiębiorstw). Jest to drugi najniższy wskaźnik rejestrowanego bezrobocia w kraju. Zgodnie z informacjami z Wojewódzkiego Urzędu Pracy region charakteryzuje się utrzymującym się zróżnicowanym poziomem bezrobocia w różnych miejscowościach. Dla porównania najbardziej jaskrawym przykładem są wskaźniki stopy bezrobocia w Katowicach (1,0 %) i Bytomiu (8,2 %), które różnią się aż o 7,2 punktów procentowych.

Jeśli chcemy się przyjrzeć osobom pracującym w przemyśle w województwie śląskim, to dane GUS za 2022 r. podają liczbę 474 131.³ Obecnie szacuje się, że górnicy węglowi stanowią ogółem niespełna 80 tysięcy osób. Jednocześnie w swoich analizach Instytut Badań Strukturalnych zwraca dodatkowo uwagę, że na Górnym Śląsku w obszarze obsługi górnictwa (zaplecze zaopatrujące np. firmy dostarczające wyposażenie biurowe czy sprzęt komputerowy, usługi sprzątające czy ochroniarskie) pracuje 51 tysięcy osób, w tym 21 tysięcy jest utrzymywane wprost ze współpracy z kopalniami. Wszystkie te osoby będą potrzebowały nowego zatrudnienia po wygaszeniu kopalni, a nie przysługują im świadczenia górnicze.⁴

Jaka jest dla nich alternatywa? Według Barometru Zawodów 2024 w woj. śląskim będą przeważać zawody w równowadze, czyli liczba potencjalnych pracowników jest zbliżona do liczby ogłoszeń o pracę. Nadal rynek potrzebuje fachowców budowlanych, robotników budowlanych i od prac wykończeniowych, murarzy, tynkarzy czy monterów instalacji budowlanych. Brakuje też elektryków, elektromonterów i elektromechaników. Przykładowo, ogłoszeń dla tej ostatniej grupy pojawiło się ponad dwa razy więcej niż wynosi liczba zarejestrowanych bezrobotnych (dane dla II półrocza 2022 i I półrocza 2023). Już od kilku lat te obszary są wskazywane jako potencjalne możliwości przepływu dla osób pracujących w górnictwie, ale też dla

1 Urząd Statystyczny w Katowicach, Infografika z danymi, material-pomocniczy-Neutralnosc-klimatyczna.pdf (ceo.org.pl) ybrane dane o województwie śląskim – styczeń 2024 Infografika, 2024

2 Opracowanie z danymi dla województwa śląskiego, Województwo śląskie w liczbach, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2022 [dostęp: 8.03.2024]

3 Tamże.

4 Frankowski J., Mazurkiewicz J., Kto pierwszy może stracić pracę, gdy ograniczymy wydobycie węgla?, Instytut Badań Strukturalnych, 2022 [dostęp: 8.03.2024]

jego niedoszłych adeptów.⁵ Z drugiej strony nadal inwestuje się w zawody związane z wydobywaniem. W 2023 r. uruchomiono nabór do szkół zawodowych pod kątem górników eksploatacyjnych – do dyspozycji było 100 miejsc. W tym blisko jedna trzecia w Radlinie. W zawodzie technik górnictwa podziemnego przewidziano blisko 70 miejsc, z czego blisko 50 proc. w Rybniku. Ma ruszyć także Branżowe Centrum Umiejętności dla górnictwa. W założeniu miejsca pracy mają obsługiwać kopalnie do momentu ich wygaszenia, czyli na ten moment do 2049 r.⁶

To są obecne potrzeby rynku, ale prognozuje się też powstanie wielu nowych miejsc pracy związanych z nową niskoemisyjną gospodarką, np. przy OZE. Raport Konfederacji Lewiatan prognozuje, że do 2030 roku w wyniku transformacji energetycznej powstanie w naszym kraju aż 300 tysięcy nowych miejsc pracy.⁷ Jak wygląda bardziej lokalnie perspektywa zatrudnienia ze strony firm na bardziej zielonych (wpływających na obniżanie emisji) stanowiskach? Patrząc na badanie WUP w Katowicach dotyczące rynku pracy w obszarze zielonej gospodarki w województwie śląskim pokazuje, że 71% badanych firm prognozuje rozwój zielonej gospodarki w tym regionie w perspektywie do 2027 r. Największy potencjał do dynamicznego rozwoju widzą w obszarze energii odnawialnej – 86% wskazań. Tworzenie nowych stanowisk z zadaniami, które przyczynią się do poprawy środowiska deklaruje prawie jedna czwarta firm. Za kluczowe czynniki sprzyjające temu rozwojowi firmy uznają: proste i jasne procedury dostępu do publicznego dofinansowania/dotacji do działalności gospodarczej na rzecz ochrony środowiska (blisko 46 % wskazań) oraz zwiększającą się wiedzę i świadomość społeczną w zakresie ekologii (nieco ponad 40 % wskazań). A aż 17% zgłasza braki kadrowe w firmach.⁸

Raport z badań końcowych zrealizowany przez Główny Instytut Górnictwa w ramach projektu Regionalnego Obserwatorium Procesu Transformacji zostawia również kilka wskazówek w kontekście zatrudnienia na obszarze transformowanym. Na tym terenie następuje odchodzenie od wydobywania węgla i wygaszanie pracy kopalń, co ma także wpływ na gospodarkę i życie społeczne. Poszukiwany tam przez przedsiębiorców pracownik to osoba, która przede wszystkim dysponuje oczekiwanym umiejętnościami i wiedzą. Ma chęć do uczenia się i otwartość na nowe rozwiązania oraz umiejętności rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji w oparciu o wiedzę specjalistyczną.

Pod kątem pracownika obszarów transformowanych (nie tylko sama kopalnia, ale i tereny przyległe z nią związane) ważne jest opracowanie profilów zawodowych osób, zagrożonych utratą pracy – szeroko i uwzględniając ich różnicowanie czy przygotowanie programów płynnego przechodzenia do nowych miejsc pracy, co oznacza realizowanie ich jeszcze w trakcie zatrudnienia w poprzednim miejscu pracy. Do rekomendowanych rozwiązań należą również takie działania jak: powiązanie

5 Witajewski-Baltvilks J., Lewandowski P., Szpor A., Baran J., Antosiewicz, M., Managing coal sector transition under the ambitious emission reduction scenario in Poland. Focus on labour. IBS Research Report 04/2018 – skrót: Transformacja Górnictwa a rynek pracy, Instytut Badań Strukturalnych, 2018 [dostęp: 8.03.2024]

6 Rasiewicz N., Miliony na szkoły górnicze. Na Śląsku szykuje się nowe otwarcie?, 2023

7 Konfederacja Lewiatan “Zielone kompetencje i miejsca pracy w perspektywie do 2030 roku”, 2022

8 Rynek pracy w obszarze zielonej gospodarki w województwie śląskim oraz infografika, Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach, 2023

kształcenia zawodowego z regionalnymi inteligentnymi specjalizacjami, eksperckie wsparcie doradcze sektora małych i średnich przedsiębiorstw oraz stworzenie bazy wiedzy o potrzebach kompetencyjnych pracowników i pracodawców.⁹

Powyższa analiza wskazuje wyraźnie, że przeprowadzenie transformacji energetycznej w sposób sprawiedliwy wymaga przemyślanej strategii. Wszystkie elementy tej społeczno-gospodarczej zmiany tworzą system naczyń połączonych. Lokalny rynek pracy – z perspektywą pracownika i pracodawcy oraz planowaną reorganizacją struktury zatrudnienia, rozwój ekonomiczny, strategie działania firm, chęć i możliwości doksztalcania się przez pracowników etc. to powinno się ze sobą uzupełniać dziś i w przyszłości. Jednocześnie warto zaznaczyć, że wsparcie działań związanych ze sprawiedliwą transformacją zostało zaplanowane również pod kątem finansowym. Województwo śląskie w ramach perspektywy programu Fundusze Europejskie dla Śląskiego w perspektywie 2021–2027, dysponuje środkami w wysokości 5,14 mld euro do wykorzystania na rozwój regionu, w tym większość (ponad dwie piąte) pochodzi z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji.¹⁰

9 Raport końcowy z badań realizowanych przez Główny Instytut Górnictwa, redakcja Jarosławska-Sobór S., Hetmańczyk P, Marszowski R., Regionalne Obserwatorium Procesu Transformacji 2023

10 Informacja na oficjalnym portalu polskiej administracji państwowej, Rekordowe fundusze europejskie dla śląskiego – w sumie 5,1 mld euro, Gov.pl [dostęp: 17.03.2024]

2. Przegląd podobnych badań

Już z samej definicji sprawiedliwej transformacji wynika, że strategia odchodzenia od paliw kopalnych ma się odbyć przy minimalnym koszcie społecznym i z udziałem społeczeństwa w podejmowaniu kluczowych decyzji. Dlatego tak ważne, żeby zbadać stosunek samych zainteresowanych, w tym przypadku mieszkańców województwa śląskiego, do tych nieuniknionych zmian.

Przegląd literatury pod kątem Barometru Sprawiedliwej Transformacji przeprowadziłyśmy z dwóch głównych perspektyw. Z jednej strony, ciekawa była dla nas najnowsza literatura dotycząca samego procesu, w szczególności te opracowania, w których położono nacisk na perspektywę pracowników kopalni, czy mieszkańców okolic, w których się one znajdują. Z drugiej strony, interesujące było dla nas przejście badań opinii publicznej na tematy związane z transformacją energetyczną. W Polsce podobne badania jeszcze nie miały miejsca. Tym bardziej wartościowa wydaje nam się niniejsza inicjatywa badawcza.

Sprawiedliwa transformacja w województwie śląskim

Autorzy raportu „Sprawiedliwa Transformacja Śląska”¹ wskazują ekonomiczne argumenty za koniecznością odejścia od węgla (do ok. 2035 roku skończą się jego zasoby). Zauważają też, że górnictwo jest tylko jedną z gałęzi przemysłu dominujących w tym regionie (inne to np. produkcja samochodów, przemysł spożywczy). Autorzy raportu podkreślają również, że ryzyko negatywnych skutków społecznych może wynikać nie z samego procesu transformacji energetycznej, ale z zaniechania przeprowadzenia jej w przemyślany i zaplanowany sposób. Zatem niechęć wobec tej zmiany może wynikać z braku przedstawienia alternatywnych rozwiązań dla pracowników sektora energetycznego przez rządzących. Tym bardziej zasadne jest zaplanowanie sprawiedliwej transformacji, gdzie punktem wyjścia byłaby planowana data kompletnego odejścia od węgla na korzyść OZE. Proces powinien przebiegać przy szerokim udziale społeczeństwa obywatelskiego i uwzględniać problemy społeczne dotyczące region, takie jak spadek liczby ludności, starzenie się społeczeństwa, niskiej aktywności zawodowej, ale także degradacja środowiska i fatalna jakość powietrza.

Łukasz Trembaczowski z Uniwersytetu Śląskiego również podkreśla, że górnictwo przestaje mieć sens nie tylko ze względów klimatycznych, ale przede wszystkim ekonomicznych. Płytko położone złoża już się skończyły, a fedrowanie (wydobycie węgla na powierzchnię) z głębokości 1000 m jest dużo bardziej kosztowne, niebezpieczne i mniej wydajne. Zwraca jednak uwagę, że transformacja wpłynie nie tylko na 83 tys. górników w województwie śląskim, ale i osoby zatrudnione w tzw. kompleksie górniczo-energetycznym. Niestety, badania prowadzone w różnych wspólnotach górniczych w Polsce i Wielkiej Brytanii wskazują, że zamknięcie kopalni to znaczy zlikwidować społeczność górniczą. Trzeba wiedzieć, że najczęściej są one enklawami społecznymi skoncentrowanymi wokół kopalni, która nie jest wyłącznie zakładem pracy, ale zapewnia infrastrukturę taką jak mieszkania

1 Ślimko E., Sprawiedliwa Transformacja Śląska. Wyzwania z perspektywy społecznej, Polska Zielona Sieć 2019 Sprawiedliwa-transformacja-Slaska.-Wyzwania-z-perspektywy-spoecznej-analiza-i-rekomendacje.pdf

dla pracowników, szkoły, boiska i ośrodki kulturalne. Tym bardziej, sprawiedliwa transformacja, powinna różnić się od restrukturyzacji kopalń z lat 90-tych tym, że powinien to być proces oparty na dialogu, w którym plan zmian jest przygotowywany przez samych zainteresowanych – pracowników, lokalną społeczność przy wsparciu władz.²

Kiewra i Szpor³ pokazują sposoby ułatwiania dopasowywania się do zmian przy transformacji niskoemisyjnej na śląskim rynku pracy. Mniejsza produkcja węgla i zmniejszenie zatrudnienia nie musi oznaczać bezrobocia. Wg. analizy makro wynika, że znaczny odsetek aktywnych zawodowo górników, którzy mogą być zmuszeni do odejścia z pracy na kopalni przed osiągnięciem wieku emerytalnego, znajdzie zatrudnienie w sektorach przetwórstwa przemysłowego, transportu lub budownictwa. Jednocześnie są to obszary wskazywane przez nich, jako preferowane. Z przeprowadzonej przez badaczy ankiety wynika, że większość badanych, biorąc pod uwagę swoje kwalifikacje, wysoko ocenia swoje szanse na rynku pracy. Wykonana przez autorów analiza obecnych instrumentów wsparcia pokazuje, że utrzymanie „m.in. tymczasowych subsydiów płacowych oraz gwarancji pierwszeństwa zatrudnienia” jest w stanie wesprzeć proces przejścia górników do pracy w innych sektorach.

Badania opinii o transformacji

Poparcie dla dążeń do neutralności klimatycznej i transformacji energetycznej w skali Polski bada CBOS. Z najnowszego raportu na ten temat⁴ wynika, że 70% Polaków deklaruje poparcie dla stopniowej rezygnacji z energetyki opartej na węglu. Jest to o 4 punkty mniej niż przed niespełna dwoma laty, co może wynikać z kryzysu energetycznego, który zwiększył nieco naszą przychylność wobec węgla (prawdopodobnie dlatego, że jest on najbardziej znanym i sprawdzonym sposobem generowania energii). Jednocześnie, w porównaniu do roku 2016 spadł entuzjazm wobec inwestowania w OZE. Według najnowszych danych, takie podejście popiera niespełna co trzeci badany. Analitycy łączą to z szerokim, sięgającym 75%, poparciem społecznym dla rozwoju energetyki jądrowej w Polsce.

W Europie i na świecie przeprowadzono zbliżone tematycznie badania, choć akcenty były w nich kładzione, na różne aspekty transformacji. W Niemczech przeprowadzono internetowy sondaż sprawdzający podejście opinii publicznej do technologii wspierających transformację energetyczną. Sprawdzano m.in. poparcie dla tego typu rozwiązań, ich wsparcia finansowego przez rząd i zaufanie do decydentów. Badacze zwrócili uwagę, że poparcie na poziomie ogólnym będzie zawsze nieco wyższe niż na poziomie lokalnym. Tłumaczy to podejście znane jako NIMBY (z ang. Not In My Back Yard – „nie w moim ogródku”), które oznacza, że poparcie dla pewnych idei czy inwestycji istnieje na poziomie ogólnym, abstrakcyjnym. Natomiast, jeśli mają one bezpośrednio wpływać na życie pytanego, np. znajdować się w sąsiedztwie miejsca zamieszkania pytanego – takie poparcie spada.

2 Trembaczowski Ł., Koniec (górniczego) świata? Magazyn Polskiej Akademii Nauk 1/65/2021 DOI: 10.24425/academiaPAN.2021.136839

3 Kiewra D., Szpor A., Witajewski-Baltvilks J., Sprawiedliwa Transformacja węglowa w regionie śląskim. Implikacje dla rynku pracy. 2019 https://ibs.org.pl/wp-content/uploads/2022/12/IBS_Research_Report_02_2019-1.pdf

4 CBOS, Postawy wobec transformacji energetycznej – komunikat z badań, marzec 2023 K_030_23.PDF (cbos.pl)

Kluczowe jest zatem, żeby zidentyfikować, co powoduje lokalny sprzeciw dla planowanych procesów i inwestycji. Może to pozwolić mitygować obawy lokalnych mieszkańców i lepiej zaplanować ich przebieg.⁵

W Stanach Zjednoczonych podejście opinii publicznej do zagadnień energetyczno-klimatycznych sprawdzane jest przy pomocy kilku różnych sondaży panelowych (prowadzonych cyklicznie na przestrzeni lat). Są to m.in. National Surveys on Energy and Environment czy Climate Change in the American Mind, a badane zagadnienia obejmują zakres od polityki energetycznej, począwszy od ograniczeń wydobycia paliw kopalnych, poprzez promowanie czystej energii, aż po ograniczenia stosowania paliw kopalnych w celu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. Z badania sondażowego przeprowadzonego przez Bergquista, Konisky'ego i Kotchera⁶ wynika przede wszystkim, że poparcie dla polityk klimatycznych pokrywa się wprost z podziałami partyjnymi (Demokraci versus Republikanie).⁷

Rolę zdecydowanego stanowiska na temat źródeł zmian klimatu pośród elit politycznych podkreślają szwajcarscy badacze, Kammermann i Dermont. Okazuje się, że narracja polityczna czy medialna mają decydujący wpływ na wyrobienie opinii na ten temat, większy nawet niż doświadczanie ekstremalnych zjawisk pogodowych, które są ich skutkiem. Przekonują także, że transformacja energetyczna powinna mobilizować społeczeństwo, ponieważ jest ono generalnie mniej spolaryzowane niż elity rządzące i bardziej otwarte na zmianę. (Kammermann L., 2018). Społeczeństwo polskie może się znacząco różnić od przebadanego, ale na nasz użytek wnioski z tych badań może być następujący. Jasna i zgodna z faktami narracja ze strony rządzących może odgrywać znaczącą rolę w kształtowaniu postaw wobec transformacji wśród opinii publicznej.

Bardzo ciekawa jest analiza zaufania publicznego, a raczej przyczyn jego spadku wobec transformacji energetycznej po katastrofie w elektrowni Fukushima. W tym przypadku sprawdzano ją przy pomocy sondaży deliberatywnych, w których przed poznaniem opinii społeczeństwa (w postaci reprezentatywnej grupy) angażuje się w debaty, które zwiększają świadomość w danym temacie. Pozwala to na wyrażanie bardziej świadomych opinii. Globalny spadek zaufania publicznego stworzył silną potrzebę angażowania przez rządy na całym świecie obywateli w celu zwiększenia legitymizacji polityki i zapewnienia skutecznej transformacji energetycznej po Fukushima. Deliberatywne kształtowanie polityki jako zaawansowana forma partycypacyjnego kształtowania polityki, która kładzie nacisk na dialog i debatę, jest powszechnie uważane za skuteczne narzędzie zwiększania zaufania. Uczestniczenie w procesie decyzyjnym, zwiększa akceptację wypracowanych polityk dotyczących transformacji energetyki.⁸

5 Baur D., Emmerich Ph., Baumann M.J., Weil M., Assessing the social acceptance of key technologies for the German energy transition, *Energy, Sustainability and Society*, 2022. <https://energysustainsoc.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13705-021-00329-x>

6 Bergquist, P., Konisky, D. M., & Kotcher, J., Energy policy and public opinion: patterns, trends and future directions. *Progress in Energy*, 2(3), 032003. 2020 Energy policy and public opinion: patterns, trends and future directions pdf (iop.org)

7 Na marginesie dodamy, że w przypadku Polski, odejście od energetyki węglowej jednoznacznie popierają zwolennicy Koalicji Obywatelskiej, Lewicy i Polski 2050 Szymona Hołowni. Natomiast zwolennicy partii opozycyjnych, Prawa i Sprawiedliwości oraz Konfederacji są bardziej podzieleni w tej kwestii, ale również wśród nich przeważa poparcie dla rozwoju alternatywnych sposobów produkcji energii CBOS 2023).

8 Więcej na temat metody deliberatywnej można znaleźć tutaj: <https://partycypacjaobywatelska.pl/strefa-wiedzy/techniki/sondaz-deliberatywny/>

3. Kogo i jak badaliśmy – metodologia

3.1 Ankieta

Dominującym podejściem do procesu sprawiedliwej transformacji w Polsce jest koncentracja przede wszystkim (a czasem wyłącznie) na górnikach, osobach pracujących w i na rzecz kopalni. Głównym założeniem Barometru Sprawiedliwej Transformacji było poznanie opinii mieszkańców województwa śląskiego, zarówno tych związanych z przemysłem wydobywczym i okołowydobywczym, jak i niezwiązanych z tymi obszarami. Z tego względu jako badawczy punkt wyjścia została wybrana metoda sondażowa. Takie podejście pozwoliło uzyskać opinię osób o różnym statusie społeczno-zawodowym oraz tradycji i historii osadzonej również poza kopalnią.

W styczniu 2024 przeprowadzono badanie ilościowe metodą CAWI (Computer-Assisted Web Interview), w której badani sami wypełniają ankietę online, na reprezentatywnej próbie dla województwa śląskiego – w badaniu wzięło udział 1039 jego mieszkańców. Badanie zrealizowano na Panelu Ariadna w ciągu 11 dni kalendarzowych. Ankieta składała się z 17 pytań (zamkniętych, otwartych i półotwartych) i metryczki, w której oprócz takich zmiennych jak płeć, zawód, wykształcenie, miejsce zamieszkania, pojawiły się m.in. takie czynniki, jak powiązania z przemysłem wydobywczym, typ budynku, w którym ankietowani mieszkają, źródło ciepła z jakiego korzystają.

Wybór zbadania województwa śląskiego a nie regionu węglowego był podyktowany po pierwsze podkreśleniem uniwersalności/standaryzacji opinii – ludzi żyjących na określonym terytorium, ale mających różnorodne pochodzenie – często lokalizacyjnie w ogóle nie związanych z kopalniami, a po drugie tendencją w unijnej nomenklaturze dokumentacyjnej do operowania województwem jako terytorium (przykład: Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego 2030). Wybór do badania mieszkańców woj. śląskiego, czyli wytyczonej odgórnie i formalnie jednostki administracyjnej, pozwala również stanąć obok dyskusji na temat, tego czym Śląsk i jego mieszkańcy historycznie i obecnie są lub nie są.

Kwestionariusz podejmował takie wątki jak przyszłość województwa śląskiego, najważniejsze kwestie do podjęcia przez rządzących, podejście do procesu sprawiedliwej transformacji i jego rozumienie.

3.2 Wywiady indywidualne

Podstawowym narzędziem badawczym do stworzenia Barometru Sprawiedliwej Transformacji była ankieta przeprowadzona na reprezentatywnej grupie mieszkańców województwa śląskiego. Wyniki części sondażowej wykazały istotne kierunki, które wymagały pogłębienia. Dlatego, zdecydowaliśmy się na uzupełnienie zebranych danych ilościowych o indywidualne wywiady jakościowe (IDI) z dodatkowymi osobami (spoza grupy, która wypełniła ankietę).

Dobór próby (N=10) do części jakościowej badania odbył się na zasadzie częściowo celowej, a częściowo metodą kuli śniegowej. Założyliśmy, że szukamy określony

profil osób, który naszym zdaniem reprezentował bardzo różne sytuacje życiowe (student, emeryci, osoby pracujące), różne zawody i branże (biznes, osoby związane z górnictwem, usługi), miejsce zamieszkania (miejscowości różnej wielkości) i wiek. Staraliśmy się też, żeby zachowana została równowaga płci (4 mężczyzn i 6 kobiet).

Wszystkie rozmowy zostały przeprowadzone w lutym 2024 roku przy pomocy narzędzi komunikacji zdalnej: przez telefon lub programy do prowadzenia wideokonferencji. Trwały od 20 do 60 minut i były nagrywane.

Dane zebrane podczas części jakościowej nie mogą prowadzić do wniosków na temat wszystkich mieszkańców województwa śląskiego (brak reprezentatywności grupy), ale wprowadzają nowe ciekawe wątki i – przede wszystkim – pozwalają na lepsze zrozumienie tego, w jaki sposób mieszkańcy widzą swój region.

Transformacja energetyczna i zamykanie kopalń to tematy trudne, a w województwie śląskim, w którym jest ich kilkanaście – szczególnie kontrowersyjne. Dlatego w badaniu posłużono się dodatkowo narzędziem, które pozwala wprowadzić te tematy w sposób nieinwazyjny i poznać prawdziwe opinie badanych. Rozmowy były prowadzone w sposób częściowo ustrukturyzowany, czyli taki, w którym zadaliśmy o to, żeby badany odpowiedział na wszystkie pytania, ale bez sugerowania mu / jej odpowiedzi, które mógłby / mogłaby uznać za pożądane (bardziej akceptowane społecznie). Ważne jest też, żeby w miarę możliwości tematy kluczowe z perspektywy badania pojawiały się w rozmowach w sposób spontaniczny. Dzięki temu, można sprawdzić, czy faktycznie są one tematami istotnymi w życiu badanych czy zostały "sztucznie" wywołane przez badaczy. Podejście to pozwala lepiej dotrzeć do szczyrych, głębszych odczuć i opinii badanych i na tym nam najbardziej zależało.

4. Mieszkańcy o przyszłości województwa śląskiego

4.1 Województwo śląskie oczami mieszkańców

Rozmowy indywidualne z mieszkańcami województwa śląskiego wskazują, że nie godzą się oni ze stereotypowym postrzeganiem regionu ich zamieszkania. Uważają, że w Polsce i na świecie – Ci, którzy kojarzą region, ale nie znają go zbyt dobrze, kojarzą go wyłącznie z przemysłem wydobywczym. Badani nie wypierają się górniczo-kopalnianej tożsamości i uważają ją za bardzo ważny element tożsamości śląskiej. Zwracają jednak uwagę, że województwo śląskie to nie tylko węgiel i kopalnie. Problem ze stereotypowym odbieraniem województwa śląskiego dobrze oddaje poniższy cytat z rozmowy z jedną z osób, która dawniej pracowała jako dziennikarka:

I kiedy gdzieś tam jako reporterka chcieli, żeby miasto ze Śląska nadawało, to zawsze chcieli ten komin w tle albo szyb górniczy.

Autorkę tych słów drażniło to, że niezmiennie, jedynym i najbardziej charakterystycznym tłem dla jej województwa ma być symbol przemysłu kopalnianego. Mogło to dawać widzom bardzo zawężony obraz tego, czym województwo śląskie jest i karmiło jego stereotypowy odbiór. Niestety w ten właśnie sposób województwo śląskie widzi też część badanych mieszkańców. Brzydota zdegradowanych terenów pogórniczych, zanieczyszczone powietrze i wszechobecny kurz – te cechy wymieniali badani jako śląskie, kojarzące im się z ich województwem. Więcej o problemach dostrzeganych przez mieszkańców napisano w rozdziale „Jakiego Śląska nie chcą jego mieszkańcy”.

To, że region nie jest wyłącznie kopalniany, „brudny”, „czarny” podkreślali też inni rozmówcy. Podczas rozmów podkreślano również bogactwo przyrodnicze, głównie w kontekście obawy o jego możliwą utratę. Badani żalili się, że śląskie rzadko jest kojarzone z parkami, czy lasami, a na dodatek jest ich coraz mniej wraz z rozwojem urbanizacji.

Jeden z badanych odpowiadając na pytanie o to, jakie jest w takim razie śląskie, przywołał słowa nieżyjącej polityk z Siemianowic Śląskich, Barbary Blidy. Miała ona kiedyś zostać poproszona o rozstrzygnięcie, czy Śląsk jest bardziej „czarny” czy jednak „zielony”. Odpowiedziała, że ani taki, ani taki, tylko wielokolorowy: czarny, zielony i biały (ten ostatni kolor odnosił się do obecności wapieni w Górach Tarnowskich). Badany wyjaśnił, że w zależności od miejsca w ramach województwa śląskiego, inne elementy krajobrazu wybijają się na pierwszy plan. Tym samym – według jego słów – okolice Lublińca są białe, Pszczyń – zielone, a czarne są Katowice czy Rybnik.

Zróżnicowanie województwa śląskiego odnosi się też do ludzi. Żeby zrozumieć na czym polega istota śląskości, pytałyśmy, jacy Ślązacy są, jakie są cechy typowego Ślązaka.

W odpowiedzi padały zbliżone odpowiedzi: są ciepłi, gościnni, serdeczni i ekspresyjni. Bardzo ważna jest dla nich rodzina i podtrzymywanie innych tradycyjnych

wartości, takich jak wiara. Dużo mówiono też o pracowitości, przede wszystkim w kontekście górnictwa. Badani podkreślali jednak, że to nie samo górnictwo stanowi o istocie śląskości, ale etos pracy. Mieszkańcy województwa śląskiego to zatem ludzie ciężko pracujący, skłonni do poświęceń, nie narzekający na trudy i niebezpieczeństwa, które z pracy mogą wynikać.

Respondent: Gdyby teraz był ten węgiel czy go nie będzie, to uważam, że zachowany zostanie etos pracy, ponieważ dalej będzie opowiadane to, że dziadek do tej grubo zjeżdżał, chleb całował i takie tam...

Badaczka: Czyli ta tożsamość nie będzie utracona, tak?

Respondent: Tak. Ta tożsamość daje etos. To nie jest tak, że ona musi, ten węgiel musi.

Poza cechami osobowościowymi, odpowiadając na pytania o śląskość badani podkreślali zróżnicowanie województwa, jeśli chodzi o pochodzenie. Okazuje się, że zróżnicowanie regionu jest tak duże, a słynne już spory między mieszkańcami pomniejszych jego części również uważane jest przez mieszkańców za immanentną cechę województwa śląskiego. Badani opowiadali, skąd pochodzą rodzice, dziadkowie, gdzie urodzili się oni sami. Mówili o tym z sentymentem, radością, a dostrzeganie drobnych różnic w kuchni, sposobie, czy osobowości wydaje się być powodem do dumy. Identyfikowanie pośród nowo poznanych znajomych hanysów czy goroli to dziś raczej zabawa niż przejaw realnego sporu. Badani uważają, że wielokulturowość i zróżnicowanie są ogromnym atutem województwa śląskiego. Podsumował to jeden z badanych:

Hanysami, Gorolami Krojcowkami czy Bastardami, to jest jedno, ale większość z nas jest krojcowana (...) jesteśmy mieszańcami, no nie wszyscy pochodzimy ze Śląska.

Ta sama osoba twierdzi, że względu na to, że w przeszłości otwierano różne zakłady przemysłowe, część osób – siłą rzeczy – było przyjezdnych z innych części regionu. Mieli oni być traktowani z gościną i przyjmowani do społeczności. Ale ze względu na czas zamieszkania w danej śląskiej społeczności można otrzymać łatkę ptoka – świeżego mieszkańca, który dopiero przyleciał; krzoka – takiego, który zdążył już się zakorzenić; lub pnioka – mieszkającego już tak długo, że trudno go z stamtąd ruszyć.

Podsumowując, tożsamość kulturowa mieszkańców bazuje na wielu elementach, a węgiel nie stanowi jej serca. Pokazuje to także wynik ankiety, w której jedynie 13% badanych mówiło o negatywnym wpływie sprawiedliwej transformacji na tożsamość kulturową.

4.2 Jakiego województwa śląskiego nie chcą mieszkańcy?

To, że mieszkańcy województwa śląskiego, z którymi rozmawialiśmy są silnie przywiązani do swojego regionu, nie oznacza, że nie są krytyczni wobec zmian, które w nim zachodzą, bądź przeciwnie – które nie zachodzą, choć powinny. Odpowiedzi na temat, tego, co badanym się nie podoba były wyjątkowo spójne. Na pierwsze

miejsce spośród największych problemów wysuwają się kwestie związane z ochroną środowiska i zdrowiem publicznym, a jednocześnie z zapewnieniem bezpieczeństwa energetycznego.

Niemal wszyscy badani, z którymi przeprowadzono rozmowy indywidualne narzekają na zanieczyszczone powietrze. Przykładem na to są poniższe cytaty:

Jak włączamy aplikację dotyczącą smogu, to my po prostu na tle Europy jesteśmy fioletowi i to jest potworne, to jest po prostu potworne.

Odkąd tu mieszkam, jestem ciągle zakatarzona. Już wiem, że to nie jest wina dziecka, które chodzi do przedszkola (i przynosi z niego zarazki – przyp. autorka).

Problem z zanieczyszczeniem powietrza w województwie śląskim ma jasny związek z istniejącym tam przemysłem.

Myślę, że jest tutaj stosunkowo ładnie, jeżeli w ogóle chodzi o krajobraz. W porównaniu do innych miast na Górnym Śląsku, które są bardzo... dużo jest miast zaniedbanych i też jest taki inny krajobraz. Bardziej trochę jeszcze pozostałości właśnie w jakichś kopalniach czy przemysłowe.

Badani mówią o konieczności noszenia maseczek, ale też o wszechobecnym brudzie (zanieczyszczenia z powietrza, które osadzają się np. na budynkach) i o tym, że w wielu miejscach, szczególnie tych bardziej przemysłowych jest po prostu brzydko. Ciekawe jest spostrzeżenie osoby, która nie pochodzi oryginalnie z województwa śląskiego i przywołuje swoje wspomnienia z młodości, gdy się tutaj przeprowadziła.

Rzeczywiście tak było, że... tego nie rozumiałam – jak mówimy o względnej czystości – miałam takie białe trampki... nie rozumiałam, czemu mam je w tydzień brudne i sama też czułam się brudna (...) musiałam jeździć do domu i czułam ten kurz ten bród na sobie.

Kwestia zanieczyszczeń, która tak bardzo doskwiera mieszkańcom województwa śląskiego bezpośrednio wiąże się z tematem bezpieczeństwa energetycznego i źródeł energii, na jakich miałyby się ono opierać. Z wyników ankiety wynika, że ludzie nie uważają, że to bezpieczeństwo jest równoznaczne z poleganiem na węglu. Jedna czwarta badanych (i był to najwyższy odsetek wskazań) uważa, że bezpieczeństwo energetyczne województwa powinno opierać się na OZE.

Bezpieczeństwo energetyczne rozumiemy jako pewność dostaw energii po akceptowalnej cenie przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska. Dlatego pytaliśmy mieszkańców województwa wprost (wywołaliśmy ten temat) o to, czy obawiają się wzrostu cen energii elektrycznej. 86% ankietowanych odpowiedziało, że tak. Prawie połowa osób w tej grupie (obawiających się) korzysta z własnego źródła ciepła. Osobno zapytaliśmy o obawę przed wzrostem cen energii cieplnej a odpowiedzi były bardzo zbliżone – boi się tego 82% ankietowanych. Jasno wynika z tego, że najlepszym rozwiązaniem jest inwestowanie w rozwój takiego miksu energetycznego, który zapewni zarówno bezpieczeństwo, jak i będzie przyjazny dla środowiska.

Problemem, który badani zidentyfikowali jako bardzo ważny z ich perspektywy i który bezpośrednio wiąże się z zanieczyszczonym powietrzem są korki i niewydolna komunikacja publiczna. Z jednej strony, zbyt duża liczba samochodów, z drugiej –

niewystarczająca siatka połączeń w ramach metropolii spędzają mieszkańcom województwa sen z powiek. Często, żeby przejechać trasę między dwoma miejscowościami, które są stosunkowo blisko od siebie samochodem, niezbędne jest jechanie przez Katowice. Zbyt długi czas podróży sprawia, że częściej wybiera się samochód.

Jest taka tendencja, żeby te autobusy dojeżdżały z wszystkich obrzeżnych dzielnic do centrum. (Jakby) wszyscy ludzie funkcjonowali tylko w centrum miasta, a nie poruszali się między poszczególnymi dzielnicami. Więc jeżeli ktoś chce jechać (...) z Wójtowej Wsi w Gliwicach na Brzezinkę, która tak naprawdę jest w linii prostej, to autem zajmuje mu to pewnie 20 minut. Natomiast autobusem myślę, że zajmuje mu to jakąś godzinę 20, bo najpierw musi dojechać do centrum, tam pewnie musi jeszcze poczekać na przesiadkę i dopiero wtedy z centrum jedzie drugim autobusem do Brzezinki.

Podczas rozmów z badanymi bardzo silnie rezonował również problem nadmiernej liczby inwestycji budowlanych, które mają miejsce w sposób nieuregulowany i nieprzemysłany. Słowo "betonoza" padało wielokrotnie.

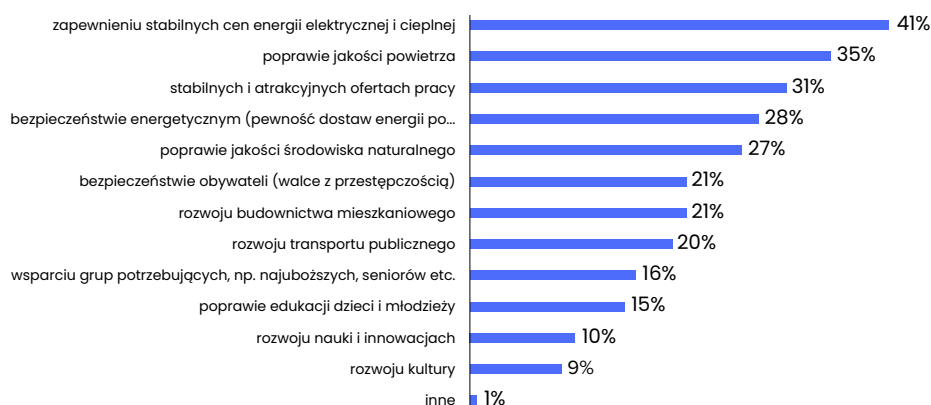
Obawiam się, że ludzie są skłonni oddać zieleni, tę resztkę zieleni, po to, żeby zbudować kolejne bloki. Nic nie doprowadza mnie do większego zdenerwowania czy szewskiej pasji.

4.3 Jakiego województwa śląskiego chcą jego mieszkańcy?

Generalnie, ponad połowa badanych (56%) pozytywnie ocenia obecny kierunek rozwoju województwa. Co dziesiąty uczestnik ankiety wyraża niezadowolenie w tym temacie. Największe obawy, które zostały opisane w poprzednim rozdziale są spójne z wizją idealnego z perspektywy mieszkańców województwa śląskiego.

Ankietowani zapytani o to, na czym rządzący powinni się skupić wskazali: zapewnienie stabilnych cen energii elektrycznej i ciepłej – 41% (52% wskazań to osoby 55+), poprawę jakości powietrza – 35% oraz stabilne i atrakcyjne oferty pracy – 31%. Najwięcej wskazań tego ostatniego odnotowaliśmy w grupie badanych w wieku produkcyjnym 35–54 lata i z małych miast do 50 tys. mieszkańców (45%). Dla ludzi młodych również ważny jest rozwój transportu publicznego czy budownictwa mieszkaniowego (30%).

Gdy myślisz o przyszłości Twojego województwa, chciałbyś, żeby rządzący skupili się przede wszystkim na:

Wykres 1: Na czym powinni skupić się rządzący

Rozmówcom wywiadów indywidualnych zależy przede wszystkim na ograniczeniu liczby samochodów, na czystym powietrzu, na pielęgnowaniu terenów zielonych. Część osób mówiła też o ograniczonych możliwościach spędzania wolnego czasu. Marzą im się centra kultury, sportu, dobre restauracje. Badani mówili, że miasta powinny mieć jasno wydzielone strefy biznesowe i rekreacyjno-mieszkalne. Z wypowiedzi wynika, że wiele osób dobrze by się czuła w miastach typu 15-minutowego, które są kompaktowe i pozwalają ograniczyć długie dojazdy do szkoły, czy pracy.

Chciałabym, żeby rzeczywiście zniknęły samochody. Chciałabym, żeby było czystsze powietrze. To jakby się liczy pod kątem moich dzieci.

Część badanych mówi też o konieczności poprawy edukacji. Dzięki większej świadomości, ale i wiedzy, mieszkańcy mieliby szansę bardziej uczestniczyć w procesach, które kształtują ich poszczególne miejscowości zamieszkania, ale i całe województwo. W rozmowach padały postulaty konsultacji społecznych, część osób domagała się oddania miast mieszkańcom – wyraźnie chcieliby mieć wpływ na to, co dzieje się w ich najbliższym otoczeniu. Odwoływano się do szerzenia wartości demokratycznych, które miałyby budować poczucie odpowiedzialności za to co dzieje się wokół. Pogłębiając ten wątek badaniami ilościowym należy dodać, że ponad jedna trzecia ankietowanych podkreśla, że proces sprawiedliwej transformacji może wzmocnić demokrację, bo obywatele będą mieć wpływ na zmiany dotyczące ich życia.

Chodzi o to, żeby ludzie pokochali ten Śląsk, bo jeśli coś kochamy, to o to dbamy.

W zależności od osobowości, wychowania i wielu innych zmiennych, mieszkańcy województwa śląskiego mogą chcieć mniej lub bardziej angażować się w sprawy swojej miejscowości, czy województwa. Do myślenia daje jednak fakt, że jedynie 17% badanych czuje, że ma wpływ na przyszłość województwa. Najwięcej takich odpowiedzi pojawiało się u ludzi młodych (35% w najmłodszej grupie wiekowej 18-24 lata i 40% w grupie 25-34 lata), całkiem sporo również wśród osób związanych z sektorem wydobywczym i okołowydobywczym – 22 %.

4.4 Stosunek do sprawiedliwej transformacji

Zanim zapytaliśmy o stosunek do sprawiedliwej transformacji, sprawdziliśmy, jaka część badanych w ogóle zetknęła się z tym pojęciem. Okazuje się, że zaledwie 12% mieszkańców województwa śląskiego spotkało się z tym terminem i potrafi go zdefiniować. Jednocześnie tylko 17% badanych (szczególnie ludzie młodzi) uważa, że materiały informacyjne na temat sprawiedliwej transformacji są dostępne w wystarczającym stopniu. Aż 58% osób odpowiedziało, że nie potrafi tego stwierdzić. Wyniki te dają jasny sygnał, że potrzeba więcej działań edukacyjnych i komunikacyjnych, z których mieszkańcy mogliby się dowiedzieć na czym polega proces sprawiedliwej transformacji, dlaczego jest ważny i jakie może mieć przełożenie na ich codzienne życie.

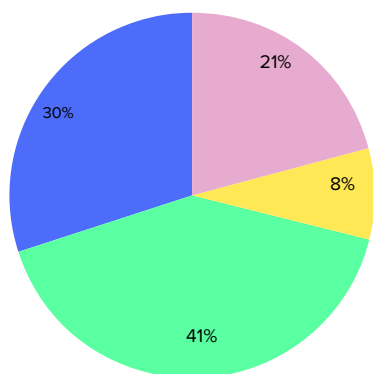
Przykładowe odpowiedzi na pytanie "Czy spotkałeś się z pojęciem sprawiedliwej transformacji? Jeśli tak – co to dla Ciebie oznacza?"

- Zmiana gospodarki na niskoemisyjną (mniej szkodliwą dla środowiska) z uwzględnieniem potrzeb i możliwości lokalnego społeczeństwa
- Odejście od paliw kopalnych, zero emisji szkodliwych gazów, stworzenie alternatywnych źródeł pozyskiwania paliw z zachowaniem dobrostanu społeczeństwa
- Nie powinno to być robione na chybcika. Należy każdy ruch dokładnie przemyśleć, skonsultować z naukowcami oraz brać pod uwagę zdanie społeczeństwa. Należy iść do przodu zgodnie z trendem nowoczesności ale nie za wszelką cenę. Nie jesteśmy bogatym krajem, a społeczeństwo jest również zróżnicowane co do zamożności i najbardziej dotykają wszelakie podwyżki mediów, energii oraz usług (...)
- Przebudowanie świadomości społeczeństwa tak, by rozumiało potrzeby i zagrożenia życia we współczesnym świecie i potrafiło pójść w kierunku zmian. Koniecznych zmian źródeł energii, zmian we własnym życiu
- Koszty i skutki transformacji energetycznej powinny być równomiernie rozłożone na wszystkich

W sposób skrócony zrobiliśmy to w treści ankiety, żeby następnie dowiedzieć się, jakie są świadome opinie na ten temat. Większość badanych (59%) zadeklarowała dla niego poparcie. Tylko 9% ankietowanych nie zgodziło się ze stwierdzeniem, że sprawiedliwa transformacja przyniesie korzyść dla województwa śląskiego. Jednocześnie blisko jedna trzecia badanych nie wie, co na ten temat myśleć. Co ciekawe, grupą wiekową, która okazała się najbardziej optymistyczna wobec sprawiedliwej transformacji są seniorzy.

Zapytaliśmy też bezpośrednio o stosunek do zamykania kopalni. Dwie piąte ankietowanych uważa, że na ich życie to w ogóle nie wpłynie. Prawie po tyle samo osób uważa, że ich życie zmieni się na gorsze (26%) i na lepsze (30%). Jednocześnie 36% badanych nie wyobraża sobie województwa śląskiego, którego gospodarka nie opiera się na przemyśle wydobywczym. Zagadnienie to wykazuje korelację z poglądami politycznymi, tzn. bardziej optymistyczni są wyborcy obecnego rządu.

Mieszkańców województwa pytaliśmy też, w jaki sposób sprawiedliwa transformacja powinna być przeprowadzona. Badani byli podzieleni w tej kwestii, natomiast przeważała opinia (57%), że proces powinien być zaplanowany i przeprowadzony przy udziale społeczeństwa. Dość znaczna grupa (43%) widzi ten proces jako w pełni zaplanowany i przeprowadzony przez władze (samorządowe i centralne).

Kogo dotyczy sprawiedliwa transformacja?
Które zdanie najlepiej odzwierciedla Pana/ Pani opinię?
N=1039

- Sprawiedliwa transformacja dotyczy wszystkich mieszkańców mojego województwa.
- Sprawiedliwa transformacja dotyczy większości mieszkańców mojego województwa.
- Sprawiedliwa transformacja dotyczy wszystkich osób związanych z górnictwem i przemysłem wydobywczym i okołowydobywczym.
- Sprawiedliwa transformacja dotyczy części osób związanych z górnictwem i przemysłem wydobywczym i okołowydobywczym.

Wykres 2: Kogo dotyczy sprawiedliwa transformacja?

Ponad dwie piąte badanych uważa, że sprawiedliwa transformacja dotyczy wszystkich mieszkańców, a nie tylko osób związanych z górnictwem i przemysłem wydobywczym i okołowydobywczym. Ten wynik ankietowy ciekawie rozwija wypowiedź pochodząca z jednego z wywiadów indywidualnych:

(...) jednak kurczę, wszyscy chcemy odchodzić od tego węgla (...) czy on jest nam potrzebny tak bardzo do życia? Znaczy jest oczywiście, tylko chodzi mi bardziej o takie rzeczy, (...) żeby energetyka szła w tym kierunku. Tylko, że no ci, którzy byli za tym, oni widzą tylko i wyłącznie to, że ja kocham kopalnię, ja to robię całe życie, ja sam chcę znowu pracować. Ja się nie dziwię z jednej strony z tym ludziami, prawda? No bo jednak, no to tutaj jest tak, no na Śląsku jak pradziadek był górnikiem, to ojciec też był górnikiem, ja też będę górnikiem. (...) No ja rozumiem, ale właśnie też to jest jakaś część tylko, prawda? Mieszkańców, a jednak szkodzi to węgiel, nie? Kopalnie, nie ci ludzie, tak? Bo to przecież nie, absolutnie nie do nich jest. Tylko, że jakby sam ten, no idea, czy przemysł, który po prostu już jest, no skończył swoje czasy, jakby, świetności, tak? I są jeszcze inni ludzie, a wpływa to na wszystkich.

Badany, jakby sam siebie przekonuje, że wydobywanie węgla nie znajduje już dziś uzasadnienia. Jednocześnie empatyzuje z osobami pracującymi na kopalni, rozumie, dlaczego ta praca jest dla nich ważna.

Pytani o korzyści płynące ze sprawiedliwej transformacji, badani wskazywali przede wszystkim jej pozytywny wpływ na zdrowie. Pogłęбилиśmy ten temat podczas rozmów indywidualnych. Badani wyraźnie widzą, że województwo śląskie, w którym ogranicza się wydobywanie i wykorzystanie paliw kopalnych na rzecz czystych źródeł energii to miejsce bardziej przyjazne dla zdrowia. Mówiono przede wszystkim o zanieczyszczeniach powietrza związanych z działalnością kopalni, ale i o degradacji terenów górniczych. Pytani o największe szanse związane ze sprawiedliwą transformacją, blisko dwie trzecie badanych wskazywało na to, że rzadziej będzie dochodziło do wypadków w kopalniach czy osuwisk oraz to, że środowisko naturalne będzie mniej zanieczyszczone. W części dotyczącej największych problemów województwa, piszemy więcej o opiniach nt. zanieczyszczenia powietrza.

Ankietowanych pytaliśmy o największe obawy, jakie mogą się wiązać z procesem sprawiedliwej transformacji. Za największą z nich uznano możliwość utraty sta-

tusu zawodu górnika (dwie trzecie badanych zgodziło się z tym stwierdzeniem), ponad połowa osób wskazywała także możliwość powodowania niestabilności na rynku pracy – a za najmniejszą to, że może zamykanie kopalń w województwie śląskim może spowodować utratę tożsamości kulturowej (40 %). Żeby lepiej zrozumieć wymienione obawy, dopytaliśmy o nie podczas wywiadów indywidualnych. W tej grupie przeważało przekonanie o konieczności odchodzenia od węgla i co ciekawe, badani w większości nie uważali, że proces ten miałby być wymierzony w górników, czy im zaszkodzić. Warto tu podkreślić, że w ankiecie badani wybierali spośród wcześniej przygotowanych odpowiedzi i wybrali tą, która prawdopodobnie wydawała im się najtrafniejsza. O statusie zawodu górnika mówili też badani w części jakościowej projektu. Niewątpliwie zawód górnika wiąże się z ogromnym szacunkiem. Pojawiły się też głosy, że przez to jak ciężka (fizycznie i psychicznie) i niebezpieczna jest to praca, narosła wokół niej aura niezwykłości. Jedna z rozmówczyń, której dziadek był górnikiem, podzieliła się właśnie takim spostrzeżeniem.

Czasami jak on mi to opowiadał, jak szedł do pracy, to jakby, nie wiem, leciał w kosmos, nie?

Inna osoba pamięta z dzieciństwa, że odwiedzając domy przyjaciół, których ojcowie pracowali w kopalni, trzeba było zawsze zachowywać się bardzo cicho, ponieważ odsypiają oni swoje zmiany.

Badani czują się niewątpliwie bardzo związane z górnictwem, natomiast daje się zauważyć, że w tej obawie o utratę statusu może chodzić o utratę poczucia misji. Mimo, że może być trudno się z tym pogodzić, narażanie swojego zdrowia i życia po prostu przestaje być potrzebne. Pojawiają się natomiast kwestie praktyczne związane z możliwością utraty pracy przez górników w wyniku zamykania kopalń. Z rozmów indywidualnych wybija przekonanie, że transformacja będzie trudna dla górników i osób związanych z przemysłem (np. biznesy, które świadczą usługi górnikom), ale że oni i tak „sobie poradzą”. Właśnie dlatego, że są uważani za osoby wykwalifikowane, zaradne i ciężko pracujące.

Na szczególną uwagę zasługują wypowiedzi młodego górnika. Wynika z nich, że z jego perspektywy kluczowa jest wygoda i stabilność, jaką zapewnia mu praca. Jednocześnie bazuje na błędnym przekonaniu, że zasoby Polski w węgiel są jeszcze bardzo bogate.

Jako górnik wiadomo będę częściowo bronił kopalni, aczkolwiek tak obiektywnie to myślę, że ten węgiel jest jeszcze potrzebny, bo ta fotowoltaika i inne (źródła energii odnawialnej – przy. Autorka)... nie jest jeszcze ten czas żeby zamykać kopalnie, bo śpimy na węglu, jest to nasz surowiec. To jeszcze nie czas, żeby odchodzić od węgla, jeżeli to będzie tak fajnie szło, że ta zielona energia będzie się rozwijać i będziemy mogli zamknąć te kopalnie (...) Żeby się nie okazało, że zamarnieję jakieś zimy o fotowoltaika nie działa. Ważne, żeby było stabilnie.

Ta sama osoba dodała, że kopalnia powinna działać, dopóki ma to ekonomiczny sens i że chciałyby dotrzeć w niej do emerytury. Nie obawiała się jednak konieczności szukania pracy, w przypadku gdy to się jednak nie uda. Może to wynikać z nieprawdziwych informacji przedstawianych opinii publicznej podczas wystąpień niektórych polityków. Można więc przypuszczać, że posiadając prawdziwe informacje i o ograniczonych złożach węgla, opinia na temat zamykania kopalni byłaby odmienna.

5. Podsumowanie i rekomendacje

Niniejsze badanie jest wstępem do poznania opinii mieszkańców województwa śląskiego na temat sprawiedliwej transformacji, pozwala zatem wyjść poza perspektywę samych górników.

Najważniejszym wnioskiem z raportu jest to, że większość mieszkańców województwa śląskiego w ogóle nie spotkała się z pojęciem sprawiedliwej transformacji. Zaledwie co dziesiąty ankietowany je znał i rozumiał, na czym ten proces polega. Jest to niepokojące, ponieważ w najbliższych latach znacząco wpłynie on na życie województwa.

Na podstawie wyników badania, postulujemy o inwestowanie w popularyzację wiedzy na temat sprawiedliwej transformacji. Warto przygotować różnorodną i dopasowaną do specyfiki odbiorcy materiały informacyjne o zmianach związanych ze sprawiedliwą transformacją, które wykraczają poza urzędowe strony internetowe. Mogą to być lekcje tematyczne dla szkół, spotkania z ekspertami, kursy czy interaktywne materiały online. Zrozumienie tematu i zaakceptowanie nadchodzących zmian jest kluczowe dla legitymizacji procesu sprawiedliwej transformacji.

Jednocześnie, nasze badania pokazują, że po poznaniu definicji większość mieszkańców popiera jej kierunek. Ludzie widzą różnicę w poprawie powietrza, gdy ogranicza się źródła zanieczyszczeń, podchodzą też z otwartością do przechodzenia na odnawialne źródła energii. Tak więc, niezależnie od znajomości pojęć, mieszkańcy województwa przeważnie zgadzają się z założeniami sprawiedliwej transformacji. Ważne jest też dla nich to, żeby odbyła się ona przy zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego i z udziałem zainteresowanych grup w procesie decyzyjnym.

Badani, pytani o wpływ sprawiedliwej transformacji na ich życie w takich obszarach, jak praca i finanse, poczucie tożsamości, samorozwój, czy siła więzi społecznych oceniają ją w większości neutralnie (twierdzą, że nie wpłynie na ich życie). Wyjątkiem jest zdrowie swoje i rodziny, gdzie postrzegają odchodzenie od paliw kopalnych jako zmianę, która znacząco je poprawi.

Analiza wyników wskazuje, że mieszkańcy województwa śląskiego nie są przeciwni odchodzeniu od paliw kopalnych. Twierdzą, że to nie sam węgiel jest najważniejszy dla tożsamości regionu, ale ciężka praca górników. Niewątpliwie, wygaszanie kopalni będzie trudne właśnie dla nich, ale wyniki (szczególnie części jakościowej, w której pytaliśmy o to szczegółowo) wskazują, że – jako osoby ciężko pracujące i zaradne – górnicy poradzą sobie na rynku pracy. Oznacza to, że będą mogli znaleźć nową pracę, przekwalifikować się, znaleźć dla siebie alternatywę. Niezbędne do tego są jednak konsultacje społeczne z udziałem szerokiego grona decydentów, w tym: pracowników kopalni, władz samorządowych, przedstawicieli biznesu, mieszkańców województwa.

Do zamykania kopalni potrzeba ekonomicznego uzasadnienia i przedstawienia planu działania przede wszystkim górnikom, ale i innym mieszkańcom województwa. Kierunku określonego w planie należy się trzymać – najwięcej niepewności i oporu społecznego w procesie przynosi jego przypadkowość i niekonsekwencja. Na sam koniec, chcemy podkreślić, że sprawiedliwa transformacja, poza tym, że jawi

się jako dziejowa konieczność i bardzo złożony proces, który wpłynie na przyszłość województwa na kolejne dekady, jest także ogromną szansą. Przede wszystkim szansą na rozwój w kierunku, który będzie przyjaźniejszy dla ludzi i środowiska niż stan obecny.

Bibliografia

Baur D., Emmerich Ph., Baumann M.J., Weil M., Assessing the social acceptance of key technologies for the German energy transition, *Energy, Sustainability and Society*, 2022

<https://energysustainsoc.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13705-021-00329-x>

Bergquist, P., Konisky, D. M., & Kotcher, J., Energy policy and public opinion: patterns, trends and future directions. *Progress in Energy*, 2(3), 032003. 2020 Energy policy and public opinion: patterns, trends and future directions pdf (iop.org)

CBOS, Postawy wobec transformacji energetycznej – komunikat z badań, marzec 2023
K_030_23.PDF (cbos.pl)

Christiaensen L., C. Ferré, T. Gajderowicz, E. Ruppert Bulmer i S. Wrona, Bank Światowy, W kierunku sprawiedliwej transformacji regionów węglowych. Wyzwania rynku pracy i perspektywy mieszkańców województwa śląskiego, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/38119>

Dane Głównego Urzędu Statystycznego, Województwo śląskie w liczbach 2022

Drobniak A., Oczekiwania interesariuszy Sprawiedliwej Transformacji – wstępne wnioski z wywiadów i konsultacji CEEOL – Chapter Detail

Drobniak A., Rekomendacje strategiczne dla sprawiedliwej transformacji w Polsce

Dziubacka K., Obraz życia rodziny rejonu wydobycia węgla brunatnego w obliczu wyzwań transformacji węglowej
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1035501>

Frankowski J., Mazurkiewicz J., Kto pierwszy może stracić pracę, gdy ograniczymy wydobycie węgla?, Instytut Badań Strukturalnych, 2022 [dostęp: 8.03.2024]

Gerd H., Śląski: gwara – dialekt – język? Spojrzenie z zewnątrz w: *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy 2016* https://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/104-18_polonistyka_na_poczatku_xxi_wieku_t_4_blok_druk_nakladu.pdf#page=41

Hasło: Etnolekt śląski, [dostęp: 17.03.2024]

Hasło: Hanys, Wikipedia.pl, [dostęp: 7.03.2024]

Hasło: neutralność klimatyczna, Neutralność klimatyczna. Czy to możliwe? – Edukacja Ekologiczna, Portal Gov.pl, 2022, [dostęp: 6.03.2024]

Hasło: neutralność klimatyczna, Materiał pomocniczy Neutralność klimatyczna, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [dostęp: 6.03.2024]

Hasło: Śląsk, Wikipedia.pl, [dostęp: 7.03.2024]

Hasło: Zagłębie Dąbrowskie, Wikipedia.pl, [dostęp: 18.03.2024]

Hasło: zielona gospodarka, Green economy, UN Environment Programme [dostęp: 17.03.2024]

Herudziński T., Swacha P., Polacy wobec transformacji energetycznej i źródeł energii – perspektywa socjologiczna, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pp/article/view/35861/30820>

Informacja na oficjalnym portalu polskiej administracji państwowej, Rekordowe fundusze europejskie dla śląskiego – w sumie 5,1 mld euro, Gov.pl (dostęp: 17.03.2024)

Kammermann L., Dermont C., How beliefs of the political elite and citizens on climate change influence support for Swiss energy transition policy, *Energy Research & Social Science*, Volume 43, September 2018, Pages 48-60
ERSS_KammermannDermont_2018.pdf (unibe.ch)

Kiewra D., Szpor A., Witajewski-Baltvilks J., Sprawiedliwa Transformacja węglowa w regionie śląskim. Implikacje dla rynku pracy. 2019
https://ibs.org.pl/wp-content/uploads/2022/12/IBS_Research_Report_02_2019-1.pdf

Konfederacja Lewiatan “Zielone kompetencje i miejsca pracy w perspektywie do 2030 roku” 2022

Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021, GUS

Ngar-yin Mah D., Man-wai Cheung D., Wai Yin Lam V., Siu A., Sone Y., Li K., Trust gaps in energy transitions: Japan’s National Deliberative Poll after Fukushima
<https://doi.org/10.1016/j.eist.2021.03.002>

Sadura P., Przemięto z węglem. Regiony górnicze w poszukiwaniu nowej energii, Polska Zielona Sieć
http://sprawiedliwa-transformacja.pl/wp-content/uploads/2022/11/RAPORT_PRZEMIN%C4%98%C5%81O-Z-W%C4%98

Ślimko E., Sprawiedliwa Transformacja Śląska. Wyzwania z perspektywy społecznej, Polska Zielona Sieć 2019
Sprawiedliwa-transformacja-Slaska.-Wyzwania-z-perspektywy-spoecznej-analiza-i-rekomendacje.pdf

Raport końcowy z badań realizowanych przez Główny Instytut Górnictwa, redakcja Jarosławska-Sobór S., Hetmańczyk P, Marszowski R. , Regionalne Obserwatorium Procesu Transformacji 2023

Rasiewicz N., Miliony na szkoły górnicze. Na Śląsku szykuje się nowe otwarcie?, 2023

Thomas M., DeCillia B., Santos J., Thorlakson L., Great expectations: Public opinion about energy transition – ScienceDirect

Trembaczowski Ł., Koniec (górniczego) świata? Magazyn Polskiej Akademii Nauk 1/65/2021
DOI: 10.24425/academiaPAN.2021.136839

Urząd Statystyczny w Katowicach, Województwo śląskie w liczbach Katowice 2022 [dostęp: 8.03.2024]

Urząd Statystyczny w Katowicach, Wybrane dane o województwie śląskim – styczeń 2024 Infografika, Urząd Statystyczny w Katowicach, 2024

Tambor J. (redakcja naukowa), Polonistyka na początku XXI Diagnozy. Koncepcje. Perspektywy, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018

Witajewski-Baltvilks J., Lewandowski P., Szpor A., Baran J., Antosiewicz, M., Managing coal sector transition under the ambitious emission reduction scenario in Poland. Focus on labour. IBS Research Report 04/2018 – skrót: Transformacja Górnictwa a rynek pracy, Instytut Badań Strukturalnych, 2018 [dostęp: 8.03.2024]

Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach, Rynek pracy w obszarze zielonej gospodarki w województwie śląskim oraz infografika, 2023

